

**DILEME TRADUCTOLOGICE GENERATE DE VARIANTA
ROMÂNEASCĂ A STUDIULUI
„CONSIDERAȚII PRIVIND FORMAREA TIMPURIE A LIMBILOR
ȘI CARACTERUL SPECIFIC AL LIMBILOR ORIGINALE ȘI
ÎNCHEGATE” (1761) DE ADAM SMITH. /
DES DILEMMES TRADUCTOLOGIQUES GÉNÉRÉS PAR LA
VARIANTE ROUMAINE DE L’ÉTUDE
« DES CONSIDÉRATIONS SUR LA FORMATION PRÉCOCE DES
LANGUES ET LE CARACTÈRE SPÉCIFIQUE DES LANGUES
ORIGINALES ET SOLIDIFIÉES » (1761) D’ADAM SMITH**

Cristina IONIȚĂ¹

Rezumat: Subliniind dificultățile de traducere ale unui text în limba engleză din secolul al XIX-lea în limba română, cu referire specială la *Considerations concerning the first formation of languages* [Considerații privind formarea primei limbi] de Adam Smith, autorul explică și exemplifică problemele pe care le-a întâlnit atunci când a efectuat prima traducere a acestei lucrări în limba română. Lucrarea face parte dintr-un proiect major, care are ca scop publicarea integrală a savantului englez în România, inițial în limba engleză, apoi tradus, în colecția *English economists* [Economisții englezi], pe care autorul prezentei lucrări o coordonează. O coordonată inițială a fost urmărită prin publicarea primei ediții în limba engleză a *Theory of Moral Sentiments* [Teoria sentimentelor morale] în România, iar o a doua constă în publicația bilingvă (engleză și traducere română) a *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* (Considerațiilor privind formarea timpurie și caracterul specific al limbilor originale și închegare).

Cuvinte-cheie: Adam Smith, dilemmes de traduction, évolution de la langue, linguistique, traduction.

Résumé : En soulignant les difficultés posées par la traduction d’un texte de la langue anglaise du XVIIIe siècle en roumain, avec une référence spéciale aux *Considerations concerning the first formation of languages* (*Considerations sur la première formation des langues*) d’Adam Smith, l’auteur explique et exemplifie les problèmes qu’il a rencontrés lorsqu’il a réalisé la première traduction de cette oeuvre en roumain.

L’oeuvre fait partie d’un projet d’ampleur, qui vise la publication intégrale de l’oeuvre du savant anglais en Roumanie, tout d’abord en anglais, ensuite en traduction, dans le cadre de la collection *Economisți englezi* (*Des économistes anglais*), coordonnée par l’auteur de la présente oeuvre. Une première coordonnée a été tracée par la publication de la première édition en anglais de *Teorie* (*La théorie*) en Roumanie, une deuxième

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

coordonnée consiste dans la publication en anglais et dans la traduction *Considerațiilor* (*Des considerations*).

Des mots-clés : la traduction, Adam Smith, la linguistique, l'évolution de la langue, des dilemmes de traduction

Asemeni multor învățați, deschizători de drum în vreo ramură științifică, Adam Smith (1723-1790) – pe care toată lumea îl recunoaște ca fiind întemeietorul economiei politice moderne și atât –, a scris mult și a publicat relativ puțin: a publicat *The Theory of Moral sentiments* în 1759, și *On Inquiry...* sau *The Wealth of Nations*, în 1776. Peste aceste opere de căpătâi ale sale, în mod cert, nu se poate trece în cunoașterea nu numai economică a secolului al XVIII-lea. Deosebit de aspru cu propriile scrieri și conștient de judecata posterității, nu întotdeauna obiectivă și echilibrată, Smith a ordonat arderea multor hârtii cu doar câteva luni înainte de a muri și datorăm urmașilor săi publicarea unor lucrări salvate și publicate până acum în mai multe limbi, opere care au consacrat un adevărat cult pentru „tatăl economiei”.

Dacă vom cerceta mai îndeaproape scrierile lui Adam Smith, vom constata că nici noi, filologii – ca și astronomii, care vor descoperi *Principiile... de istoria astronomiei* – nu putem trece peste un alt volum, *Essays on Philosophical Subjects* (1795, deci publicat postum), după cum juriștii și militarii vor descoperi *Lectures of Jurisprudence* (1976).

Desigur, discuțiile asupra stadiului cunoașterii operei lui Adam Smith în România constituie un subiect, foarte interesant el însuși, care ne-ar abate de la tema propusă astăzi. Ne vom mărgini a sublinia că *Avuția națiunilor* a fost tradusă de Hallunga, în 1932 și 1933, și reluată în mai multe rânduri, ceea ce trebuie considerat, sub aspect lingvistic ca având nevoie de actualizare, iar *Teoria sentimentelor morale* a fost tradusă recent de Dan Crăciun (București, Editura Publica, 2017). Și atât, dacă nu ne oprim acum asupra *Considerațiilor privind formarea timpurie și caracterul specific al limbilor originale și încheiate*² (2016).

Dar, să revenim la *Teoria sentimentelor...*, la care traducătorul român a muncit din greu și pentru care se cuvine să ne arătăm prețuirea. În cele trei *Cuvinte* de început – din care ultimul al autorului și aici ne-ar fi plăcut să descoperim data când autorul a re-prefațat cartea, lucru important pentru convingerile sale enunțate aici –, căutăm zadarnic și nu găsim ediția originală după care s-a făcut traducerea, lucru important, după cum vom vedea. Avem

² Adam Smith, *Considerații privind formarea timpurie a limbilor și caracterul specific al limbilor originale și încheiate / Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages*, prefață de Alexandru Gafton și Adina Chirilă, postfață de Eugenio Coseriu, ediție îngrijită și traducere de Cristina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2016.

însă multe de învățat, noi, traducătorii aflați la început de drum, din cuvântul traducătorului, cu privire la tehnica și dificultățile întâmpinate, și ele nu au fost puține. Constatăm că acest *Cuvânt* poate fi o bună lecție de traductologie, un bun subiect de seminar pentru limba engleză, după cum cuvântul traducătorilor la Aurelie Ghika, *Valabia în fața Europei* susține și deschide teme de abordare a traducerii pentru limba franceză.

Am căutat cu interes la finalul *Teoriei...* în ediția lui Dan Crăciun și nu am găsit studiul căutat: *A Dissertation on the Origin of Languages*; am ajuns la concluzia că nu este deloc exclus ca traducătorul, în lipsa unei aserțiuni exprese, să fi folosit ediția princeps, din 1759, și nu pe cea din 1761, despre care știm că avea în final studiul de interes special pentru filologi, cu titlul definitiv *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* (pentru afirmațiile de mai sus, vezi <https://cdn4.libris.ro/userdocspdf/827/Teoria%20sentimentelor%20morale%20-%20Adam%20Smith.pdf>). Nu excludem nici folosirea unei ediții mai recente, în limba engleză modernă, căci apelul la izvorul original (și menționarea lui), așa cum ne impune principiul fundamental al cercetării științifice, ar fi însemnat mai întâi parcurgerea unei etape extrem de laborioase, mai precis de transcriere din engleza secolului al XVIII-lea în engleza contemporană nouă și abia pe urmă s-ar fi realizat traducerea.³

Interesul deosebit pentru compararea edițiilor publicate ale *Considerațiilor...* lui Adam Smith mi s-a dezvoltat abia după publicarea traducerii lor, în anul 2016, și, mai ales, după ce am avut revelația valorii lor științifice, după ce am citit studiul lui Eugen Coșeriu, pe care prof. Dorel Fînaru a avut amabilitatea de a mi-l semnala și oferi. Tot lui îi datorez încurajarea de a realiza traducerea studiului, după cum prof. Alexandru Gafton și prof. Adina Chirilă le datorez *Prefața*, cu numeroase sublinieri competente, a acestei prime traduceri în limba română, despre care cred în modul cel mai sincer că poate cunoaște o variantă mai reușită.

Traducătorii din orice limbă în limba română, acei trudnici sisifi ai nuanței cuvântului, acei șlefuitori ai diamantului neșlefuit, pentru necunoscătorii limbi originale, știu că un text vechi poate fi tradus și într-o variantă modernă, dar este preferabil să se meargă la original. Un Homer sau un Eschil nu va fi tradus decât în mod excepțional din franceză sau italiană, în cel mai vitreg caz din greaca modernă, deoarece limba originală păstrează cu mai multă fidelitate nuanțele și intențiile lingvistice ale autorului.

³ De văzut și prima ediție apărută în România, Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, cu o *Introduction* de Christopher J. Barry, ediție îngrijită de Cristina Ioniță, Casa Editorială Demiurg, 2016, 352 p., ediție realizată după ediția 1812, care nici ea nu avea studiul menționat mai sus.

Dacă transcrierea *Considerațiilor* din nu foarte vechea limbă engleză, după ediția din 1812, a fost relativ ușoară, nu se poate spune același lucru despre traducerea textului, care a determinat numeroase propuneri, alegeri, comparații, renunțări și reveniri, chiar pauze pentru decantarea nuanțelor, și consultări cu specialiști, până la ceea ce s-a considerat a fi forma publicabilă. Să exemplificăm din capul locului cu însuși titlul studiului pe care Eugeniu Coșeriu l-a valorizat cel mai bine, în 1983, în scrisoarea de referință devenită studiu, ce a fost introdusă ca *Postfață* la volumul în discuție. Pentru originalul *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* a fost aleasă forma *Considerații privind formarea timpurie a limbilor și caracterul specific al limbilor originale și încheiate*, după numeroase alte posibilități, după frământări și contradicții urmate de renunțări și reluări. Două sunt aici sintagmele care pot genera opinii diferite de traducere: *first formation* și *different genius*, a căror discuție o oferim gradual.

Recunoaștem că nu ne trebuie o profundă cunoaștere a limbii engleze pentru a traduce *first formation* și chiar un elev – nu spun un student, căci nivelul acestuia este mult mai elevat –, cu dorință și aptitudini de traducător, ar fi tentat să aleagă cea mai ușoară variantă posibilă: *prima formare*. Corectă *ad litteram*, incorectă apare traducerea atunci când este vorba de o gândire atât de profundă și de un spirit atât de complex ca ale lui Adam Smith. Căci aici intervin subtilitățile, rafinementele, nuanțările care fac din actul de traducere o artă a traducerii: nu vom traduce niciodată *extraordinary* prin *extraordinar*, ci prin *formidabil* sau *cu totul neobișnuit*, depinde de context, însă, din nefericire, prea adesea apare în mass-media *similar* în loc de *similary*. Ca să ajungem la răspunsul întrebării *Ce alte posibilități de traducere am avea pentru construcția **first formation**?*, cred că alte răspunsuri, la alte întrebări, ar avea prioritate. De pildă: în ce epocă și în ce mediu a trăit și s-a format autorul a cărui operă urmează să o traducem? Sau: care era haina limbii ediției princeps în epoca respectivă? Cum se manifesta în opera de tradus personalitatea umană și științifică a autorului? Căci cunoscând standardul nivelului limbii și operei, vom putea identifica nuanțele cele mai apropiate de spiritul autorului. De pildă, am putea evita arhaismele și construcțiile de tip shakespearian, ca și neologismele specifice secolului XX când avem o literatură de secol XVIII. Ori, toate aceste detalii enumerate doar în fugă ne ajută, cel puțin în parte, să ne apropiem de intențiile autorului și de împlinirile operei originale, pentru a realiza o traducere cât mai apropiată nu atât de litera, cât de spiritul ei, fără a face prelucrarea sau interpretarea operei inițiale, ci o copie fidelă în noua limbă. Se impune să subliniem că un text al lui Adam Smith pune mari dificultăți de traducere tocmai prin diferența de limbă, în sensul că limba engleză de secol XVIII are suficiente deosebiri de limba contemporană nouă, dar și de formulare și de profunzime a gândirii autorului. Să revenim, deci, la variantele posibile. Această *primă formare* sugerează din start o enumerare a unor etape,

ceea ce nu este chiar potrivit intențiilor autorului, căci el își face cunoscute opiniile privitoare la formarea limbii și vorbește despre limbi *uncompounded* și *compounded*, la care vom reveni. Având în vedere faptul că formarea unei limbi, în parcurgerea numeroaselor și îndelungatelor ei etape, este un proces îndelungat, nu foarte bine limpezit nici astăzi, am considerat că autorul are în vedere această etapă de început și am preferat *formarea timpurie*. Alte variante, nu toate fericit alese, ar fi fost: *vechea formare*, *prima formare*, *formare precoce*, *formare de început*. Însă opțiunea aleasă în final este pare mai apropiată de structura spirituală a autorului și de conținutul studiului.

O discuție aparte o poate genera construcția *different genius*. O posibilitate mai mult decât facilă ar fi fost *geniul diferit*, posibilitate pe care am exclus-o din start, pentru că părea o variantă *ad litteram* cu totul diluată în conținutul și sensul contextului. Avem sentimentul – după mai mulți ani în care, studiindu-i opera capitală (*The Inquiry.../Avuția națiunilor*), în original și în traduceri (engleză, italiană, română), m-am apropiat de spiritul autorului, prin analiză de texte, – că o astfel de formulă spune totul și nimic, și în niciun caz nu ne apropie de gândul original, din sexolul al XVIII-lea, al autorului. Desigur, procesul de formare al unei limbi conține nu puține sclipiri de *geniu*, căci limba este rezultatul unui efort social comun și îndelungat, iar această sclipire este neîndoielnic *diferită*, în sensul că nu este identică varianta lingvistică a unui individ cu a altuia, propunere devenită comună și adoptată în uz, însă construcția nu părea în context deloc potrivită. Prin renunțarea la *genius* în favoarea *caracterului* pierdem în ceea ce privește spectaculozitatea titlului, un anume șoc de atracție a cititorului în fața titlului operei, dar nu asta urmărea acest introvertit care era Adam Smith atunci când a formulat titlul studiului, pe cât de modest și concis intitulat, cum subliniau Alexandru Gafton și Adina Chirilă, pe atât de important pentru istoria ulterioară a tipologiei limbilor, cum va explica Eugeniu Coseriu după 200 de ani. Acel *different* este *diferit*, este *deosebit*, poate fi și *special* sau *caracteristic*, în funcție de context, ori *felurit*, sau literalul *distinct*, și, neîndoielnic, mai putem găsi variante. Dar alegerea opțiunii *specific* va convinge cititorul de structura explicației pe care autorul o dă fenomenului de formare a limbilor și ne apropiem de conținutul studiului.

Însă credem că, de departe, cea mai dificilă problemă cu care se poate confrunta traducătorul studiului citat mai sus este cauzată de contradictoriile structuri smithsoniene *compounded languages* și *uncompounded languages*, pe care însuși Eugeniu Coșeriu le păstrează ca atare, însă le explică detaliat. Pentru că, în fond, *limbi compuse* și *limbi necompuse* ce mare dificultate de traducere oferă? Foarte mare. În primul rând, luăm în considerare faptul că, în secolul al XVIII-lea, nu numai că științele pe care le numi astăzi *istoria limbii* sau *istoria lingvisticii* nu existau, dar nici terminologia utilizată astăzi nu fusese propusă spre utilizare. Alexandru Gafton și Adina Chirilă subliniază – într-o imagine pe cât de succintă, pe atât de frumoasă – „mulțimea exotică a viziunilor formulate pe

această temă [istoria limbilor] [...] încoronând o centenară risipă a exergiilor preocupate de limbă și mai ales relația ei cu gândirea și cunoașterea”.⁴ Deci, în structurile enunțate și în explicațiile lor, Adam Smith este deschizător de drum în „dezvoltarea tipologiei limbii”. Or, intensitatea cu care Smith apelează la sintagmele de mai sus, apropierea lor foarte mare, asemănarea foarte mare de formulare ne obligă să anulăm traducerea simplistă și să căutăm o alta, mai aproape de conținutul lor lingvistic, de modalitatea de exprimare în epocă, de limbajul lui Smith și de felul lui de a gândi. Pentru autor, limbă *neînchegată* este limba *originală, simplă, primitivă*, pe care o exemplifică cu greaca, în vreme ce latina, formată din greacă și „vechile limbi toscane”⁵, este o limbă *complexă*, este o limbă *compusă, închegată*, așa cum este și franceza. Limbile *închegate*, limbile *compuse* sunt limbi alcătuite și Adam Smith nu va folosi nici termenul *sintetic*, nici pe cel *analitic*, ci *uncompounded* și *compounded*, adică limbi *originale, simple* și limbi *închegate, compuse*, căci abia în 1818, germanul August Wilhelm Schlegel, în *Observations*, va prelua teoria formării prin amalgamarea limbilor *în trei grade* (teoria lui Smith)⁶ și le va denumi astfel, după ce va extinde mult explicațiile scoțianului. Atunci nu exista nici *strat*, nici *substrat*, nici *adstrat*, nici limbi *sintetice* sau *analitice*, terminologie referitoare la structura limbii, ce va avea ca timid fundament studiul lui Adam Smith, după cum va sublinia cu fermitate Eugeniu Coșeriu după 200 de ani.

La fel de ferm credem că această primă încercare de deslușire a gândirii smithsoniene, în ceea ce privește formarea și clasificarea limbilor, din engleză în română, poate avea în față, peste un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, și alte opțiuni de traducere în limba română, realizări ale colegilor mai experimentați și mult mai competenți, pe care le vom primi cu cea mai mare căldură, căci o nouă viziune poate extinde vechea abordare și este un mijloc important de formare profesională. Începătorii în acest domeniu știu că profesia de traducător nu este niciodată pe deplin însușită, ci doar anumite practici, anumite tehnici, anumite mecanisme, se pot extinde prin exerciții îndelungate în cadrul coordonatelor unui anumit vocabular.

Bibliografie:

Smith Adam (2016): *Considerații privind formarea timpurie a limbilor și caracterul specific al limbilor originale și închegate / Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages*, prefață de Alexandru Gafton și Adina Chirilă, postfață de Eugenio Coseriu, ediție îngrijită și traducere de Cristina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.

Smith Adam, (2016): *The Theory of Moral Sentiments*, cu o *Introduction* de Cristopher J. Barry, ediție îngrijită de Cristina Ioniță, Casa Editorială Demiurg.

⁴ Adam Smith, *Considerații privind...* / *Considerations concerning ...*, *op. cit.*, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁶ *Ibidem*, p. 96.